

ДО 100-РІЧЧЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)

Shidnij svit, 2018, No. 4, pp. 5–14

doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2018.04.005>

UDC 94(4):94(5)

KHAZAR STUDIES IN THE A. YU. KRYMSKYI INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE (To 100th Anniversary of NASU)

O. Bubenok

DSc (History), Professor

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

helgebub@i.ua

The Ukrainian Academy of sciences was founded by P. Skoropadsky in 1918. Therefore we celebrate this anniversary this year. The first Academic secretary of the Ukrainian Academy of sciences was A. Yu. Krymsky. He was the founder of Ukrainian Oriental studies as well. A. Yu. Krymsky wrote “The History of Khazars”. Unfortunately, only the so called “first part” of this book was published several years ago in “Khazar Almanac”. The so called “second part” of “The History of Khazars” by A. Yu. Krymsky was not published. So, after the A. Yu. Krymsky’s death in 1942 the Oriental studies ceased in the Ukrainian Academy of sciences.

Only in 1991 the Oriental studies were revived in the Ukrainian Academy of sciences because the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies was founded by the follower and apprentice of A. Yu. Krymskyi – Harvard University professor Omeljan Pritsak. He was also the major specialist on the Khazar studies. As result, the Khazar problems are present in the editions and conferences of the Institute of Oriental studies. Among its we can see “The Word of the Orient” and “Orient Studies”. The first one is the main edition of Institute. There many papers on Khazars problem were published. The authors of its were the famous scholars – O. Pritsak, A. Kolesnikov, V. Petrov, A. Tortika, etc.

The third edition of Institute of Oriental studies so is called “Khazar Almanac”. It became the unic international scholar annual edition. In its Edition Council are many leading researchers on the Khazar studies from Ukraine, Russia, Israel, USA. The authors from 7 countries had published their papers in “Khazar Almanac” during 15 years since 2002.

So, we hope that the Khazar studies will continue to develop in the Institute of Oriental Studies, despite the current problems in the National Academy of Science of Ukraine.

Keywords: A. Yu. Krymskyi, A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, History of Khazars, “Khazar Almanac”, National Academy of sciences of Ukraine, Omeljan Pritsak

O. B. Бубенок

ХОЗАРОВНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІНСТИТУТІ СХОДОЗНАВСТВА ІМ. А. Ю. КРИМСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ (До 100-річчя НАНУ)

Дослідження історії Хозарського каганату має принципове значення як для України, так і для інших сусідніх держав. Це є складовою історичних досліджень в Україні, чия історія в VII–X ст. була пов’язана з хозарами. Українські дослідники у своїх роботах чимало уваги приділяли хозарській проблематиці. Особливого значення це набуває для науковців Національної академії наук, чие 100-річчя відзначає

© 2018 O. Bubenok; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

в поточному 2018 р. наукова громадськість. Як це не дивно, до святкування саме цього ювілею була безпосередньо причетна Л. В. Матвеева, яка була директором Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського з 1999-го по 2012 р.

Як згадувала Леся Василівна, до 1989 р. вважалось, що Українську академію наук заснували більшовики в 1919 р. І тому громадськість тоді ще радянської України готувалася в 1989 р. урочисто відзначити 70-річчя Академії наук УРСР. Однак тоді ж Л. В. Матвеева знайшла в одному з архівів Києва указ гетьмана П. Скоропадського про заснування Української академії наук, датований 1918 р. Як наслідок, історію Академії наук України довелося заново переписати. Як нам тепер відомо, Українська академія наук була заснована за наказом гетьмана Павла Скоропадського й урочисто відкрита 27 (14) листопада 1918 р. [Полонська-Василенко 1955, 15]. Установчі загальні збори обрали президентом УАН професора Володимира Вернадського, а неодмінним секретарем – Агатангела Кримського.

Академік А. Ю. Кримський відомий науковому світу передусім як автор багатьох сходознавчих досліджень. На жаль, значна частина його рукописних робіт так і залишилася неопублікованою. Серед них – монографія “Історія хазар”. Час її написання припав на 30-ті роки ХХ ст., які позначилися для української сходознавчої науки великими втратами. У 2008 р. році під керівництвом нині вже покійного професора В. К. Міхеєва нам вдалося видати так звану “першу частину” монографії А. Ю. Кримського “Історія хазар” у сьомому томі щорічника “Хозарський альманах” [Кримський 2008]. Але найцікавіша так звана друга частина “Історії хазар” ще досі не опублікована.

Однак А. Ю. Кримський, як і всі українські сходознавці, не зміг пережити репресії. У 1941 р. А. Ю. Кримського заарештували співробітники НКВС, а в 1942 р. він помер в одному з таборів ГУЛАГу на території Казахстану. За період, що минув після 1933 р., така доля спіткала багатьох українських сходознавців. Це призвело до того, що в Академії наук УРСР до 1989 р. сходознавства практично не існувало. І лише наприкінці Перебудови в цьому напрямку намітився прорив, пов’язаний із прагненням учня А. Ю. Кримського професора Гарвардського університету О. Й. Прицака створити Інститут сходознавства в системі Академії наук України. Це стало можливим у кінці 1991 року, що збіглося з набуттям Україною державної незалежності. Новому Інституту сходознавства було присвоєно ім’я академіка А. Ю. Кримського.

В Інституті сходознавства НАНУ з моменту заснування установи в 1991 р. чимало уваги приділялось вивченню історії хозар і Хозарського каганату. Це було пов’язано, зокрема, з тим, що засновник Інституту академік О. Й. Прицак вже був широковідомий у науковому світі як фахівець із хозарських студій [Pritsak 1978; Golb, Pritsak 1982]. До того ж він був учнем академіка А. Ю. Кримського, який написав велику роботу “Історія хазар”. Тому відразу ж О. Й. Прицак порушив питання про публікацію цієї монографії в Україні.

Варто зазначити, що вагомою подією для орієнталістів стало святкування в 1995 р. 100-річного ювілею відомого арабіста А. П. Ковалівського. З цієї нагоди у травні цього року відбулася Міжнародна наукова конференція в Харкові. Серед організаторів цього форуму був і Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Від нашої установи з Києва поїхали О. Прицак, В. С. Рибалкін, Е. Г. Циганкова та інші. Були також доповідачі від Кримського відділення нашого Інституту. Переважна кількість доповідей стосувалася як життєвого та творчого шляху А. П. Ковалівського, так і історії Східної Європи в ранне Середньовіччя, тобто в хозарський період. Тоді ж на пленарному засіданні виступив О. Прицак з доповіддю “Протомонголи в хозарському Закавказзі” [Прицак 1995, 49–50].

Великою подією став вихід у 1997 р. російськомовного перекладу монографії О. Прицака та Н. Голба “Хазарско-еврейские документы X в.” [Голб, Прицак 1997].

Основою для цього видання стала одноіменна англomовна робота, що побачила світ у 1982 р. [Golb, Pritsak 1982]. Книга вийшла під грифом Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Наявність російськомовного видання була вкрай необхідна дослідникам Східної Європи, бо англomовна версія тоді залишалася ще їм недосяжною. Роботу було присвячено дослідженню двох івритомовних текстів, що мають безпосередній стосунок до хозарських юдеїв – так званого документа Шехтера і так званого Листа київських євреїв. У своїй передмові до російськомовного видання Н. Голб і О. Прицак зазначили: “До сих пор в английских и американских публикациях не было предпринято попытки перепроверить и уточнить чтение основного еврейского манускрипта, содержащего сведения относительно хазар, а также сделать его научный перевод на английский язык... Сверх того, первый из текстов, рассмотренных в этой работе, прежде не публиковался. Открытый в 1962 г. среди фрагментов Каирской генизы, хранящихся в Кембриджской библиотеке, он является в некотором отношении наиболее ценным средневековым текстом, относящимся к истории хазар...” [Голб, Прицак 1997, 10].

Варто зазначити, що одна частина розділів цієї монографії була написана Норманом Голбом, чие 90-річчя ми відзначаємо в цьому 2018 р., а друга частина – О. Прицаком, якому в наступному 2019 р. виповниться 100 років.

Говорячи про наукове значення цієї монографії, відповідальний редактор російськомовного видання В. Я. Петрухін особливо відзначив наукову позицію О. Прицака: «Известный востоковед, О. Прицак приложил немало усилий для того, чтобы преодолеть те стереотипы, которые сложились в европейской исторической науке в отношении кочевников и их роли в истории Восточной Европы. В этом смысле его концепция примыкает к теориям евразийства (и построениям отечественного историка В. А. Пархоменко), интерес к которым возобновился после многочисленных публикаций Л. Н. Гумилева и собственно “евразийцев»» [Петрухин 1997, 195].

Окрім того, з 1994 р. в журналі “Східний світ” почали друкуватися статті з хозарознавчої тематики. Першою було надруковано статтю А. Колеснікова “Нові дані про розселення хозар в Кавказькій Албанії”. У статті йдеться про перші контакти хозар з державою Сасанідів за часів правління шаха Хосрова I (531–579). Окрім арабських джерел, ці події знайшли докладне відображення в перській хроніці “Кар-намак-і Аноширван”. Саме там розповідається про три початкових етапи в хозаро-сасанідських відносинах. Спочатку хозари з дозволу шаха заселяли сасанідські території. На третьому етапі, у 70-ті роки VI ст. добросусідські відносини були розірвані. На думку автора цієї статті А. Колеснікова, “Тюрки” з “Кар-намак...” – це і є хозари [Колесніков 1994].

Другою ж публікацією у “Східному світі” на хозарську тематику стала стаття О. Прицака “Протомонголи у хозарському Закавказзі”, що вийшла в 1996 р. у спеціальному випуску журналу, присвяченому 100-річчю А. П. Ковалівського. Основою для цієї статті стала одніменна доповідь О. Прицака, виголошена ним у 1995 р. в Харкові на конференції з нагоди цієї ж події. У цій статті автор спростовує загальнопоширену думку, начебто монголи з’явилися як окрема політична сила в Євразії лише у XIII ст. за часів Чингісхана. За даними ранньосередньовічних китайських джерел, це сталося значно раніше. Протомонгольські назви були зафіксовані в раннє Середньовіччя не лише на північному кордоні Китаю, а й на Кавказі – на землях Хозарської імперії. Так, автор статті наводить понад 30 таких етимонів, що зустрічаються в християнських та мусульманських джерелах. На думку О. Прицака, 12 із них із мови Кай, 8 – від сабірів, 6 – від аварів та 2 – від Ку’-то [Прицак 1995–1996].

У 1997 р. в часописі було надруковано статтю О. Б. Бубенка «“Чорні” і “білі” хозари: до питання про поширення кольорової символіки у середньовічних номадів Євразійського степу». У статті зазначається, що деякі ранньосередньовічні мусульманські автори поділяли хозарський етнос на Qara-Khazar (чорних хозар) і “білих

хозар”. З цього приводу було висунуто кілька гіпотез, найпопулярнішою з яких стала антропологічна. Проте у статті зазначено, що в тюркських мовах терміни Qaqa і Aq мали велику кількість семантичних значень. З огляду на це у статті акцентовано увагу на тому, що мусульманські автори в етнічній ономастиці хозар використовували лише термін Qaqa, тоді як для позначення “білих” було використано арабський термін. Це наводить на думку, що мусульманські інформатори знали лише Qaqa-Khazar, а термін “білі хозари” вони могли і придумати [Бубенок 1997].

За попередніми підрахунками, у журналі “Східний світ” з 1994-го по 2018 р. було здійснено понад 20 публікацій, присвячених безпосередньо хозарам або тому, що з ними було пов’язане. Окрім зазначених авторів, на хозарську тематику було надруковано статті О. І. Галенка [Галенко 1998], О. Комара [Комар 2000], В. П. Петрова [Петров 2002], В. Г. Бережинського [Бережинский 2003], О. О. Тортіки [Тортіка 2004a; 2004b; 2005], Д. А. Радівілова [Бубенок, Радівілов 2010], О. О. Хамрая та В. В. Черноіваненка [Бубенок, Хамрай, Черноіваненко 2011; Бубенок, Хамрай 2012]. У 2018 р. в журналі “Східний світ” продовжується публікація другої частини великої роботи А. Ю. Кримського “Історія хазар...”. Варто нагадати, що нашими зусиллями у 2011 р. в журналі вже було надруковано великий фрагмент цієї роботи під назвою «А. Ю. Кримський про обставини іудаїзації хозарів (фрагмент із другої частини монографії “Історія хазарів з найдавніших часів до X віку”»». Там міститься докладний виклад гіпотези А. Ю. Кримського, згідно з якою хозари мали повернутися в юдаїзм досить пізно – між 861 і 865 рр. [А. Ю. Кримський... 2011]. Нагадаємо, що до кінця 90-х рр. XX ст. О. Й. Прицака не полишала ідея видати монографію А. Ю. Кримського “Історія хазар” повністю у вигляді окремої книги. Проте це стане можливим у більш пізній час.

Не слід забувати про те, що з 1992 р. в Сімферополі діяло Кримське відділення Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського, одним із напрямів діяльності якого стало вивчення історії і культури тюркомовних народів регіону, серед яких на велику увагу заслуговували хозари. Свідченням цієї наукової діяльності є монографія керівника Кримського відділення О. І. Айбабіна “Этническая история ранневизантийского Крыма”, яка побачила світ у 1999 р. [Айбабин 1999]. Останній, четвертий, розділ дослідження так і називається – “Под властью Хазарского каганата”. На основі залучення найновіших даних археології та інформації письмових джерел О. І. Айбабін зумів довести, що хозари з’явилися у Криму в останній чверті VII ст. і вже в третій чверті IX ст. “мадяры изгнали хазарские войска из Крыма” [Айбабин 1999, 226–227].

Окрім того, увагу дослідника привернули поховально-поминальні пам’ятки так званого перещепинського типу у степах Північного Причорномор’я, які дослідник датує кінцем VII – початком VIII ст. Він схильний був пов’язувати їх з перебуванням тут еліти нових прибульців – хозар [Айбабин 1999, 175–185].

Вагомою подією стало заснування щорічника “Хазарский альманах”, який почав виходити з 2002 р. (з 2003 р. під грифом Інституту сходознавства НАНУ). Останній 15-й том вийшов у 2017 р. У щорічнику друкувалися провідні автори з хозарської проблематики з кількох держав. Так, від України свої статті друкували О. О. Тортіка, В. К. Міхеєв, В. С. Аксьонов, В. В. Колода, А. Я. Найман, В. З. Фрадкін, О. М. Приходнюк, О. Г. Герцен, О. Б. Головка, Д. М. Дудко, В. Є. Науменко, С. Б. Сорочан, П. П. Толочко, О. В. Сухобоков, О. О. Чувпило, Л. О. Чувпило, Е. Є. Кравченко, М. В. Любичев, Ю. М. Могаричев, В. А. Майко, В. А. Бушаков, А. Н. Голубев, М. В. Хорунжа, С. І. Лиман, А. В. Комар, Я. В. Пилипчук, Г. Є. Свистун, Ю. М. Кочубей, Е. Г. Циганкова, О. Д. Василюк, С. М. Омаров, О. О. Роменський, Л. В. Войтович, О. І. Айбабін, О. Б. Бубенок та інші.

Від Росії в альманасі статті друкували С. Г. Кляшторний, Т. М. Калініна, В. Я. Петрухін, І. Г. Коновалова, О. В. Іванов, В. Б. Ковалівська, В. С. Фльоров,

В. Є. Фльорова, О. Г. Дяченко, Є. В. Круглов, І. Г. Семенов, В. О. Шнілерман, А. Мілітарьов, С. В. Кашаєв, Н. В. Кашовська та інші.

Від Ізраїлю в щорічнику були надруковані статті Дана Шапіро, Пола Векслера, Костянтина Бондаря.

США представляли в “Хозарському альманасі” такі дослідники, як Анатолій Хазанов та Пітер Голден. Від Великої Британії було надруковано статтю М. Кизилова, від Болгарії – статті Цветіліна Степанова, від Угорщини – Іштвана Ерделі.

Таким чином, у щорічнику “Хозарський альманах” протягом 15 років друкувалися статті авторів із 7 держав.

Таким же інтернаціональним на сьогодні залишається і склад редколегії “Хозарського альманаху”. Тут ми бачимо не тільки як членів редколегії, а і як авторів представників від 4 держав – України, США, Росії та Ізраїлю. У складі редколегії альманаху є кілька представників Інституту сходознавства. Отже, на сьогодні “Хозарський альманах” став справді міжнародним виданням.

Як вже зазначалося, співробітники Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського неодноразово друкувалися в “Хозарському альманасі”. Так, В. А. Бушаков у своїй статті, присвяченій походженню розлогої Редакції листа хозарського царя Йосипа, висловив дуже оригінальну гіпотезу. За його словами, укладачем цього документа був сам Авраам Фіркович, у колекції рукописів якого й було знайдено цей манускрипт. На його думку, А. Фіркович додав до тексту широковідомої Стислої редакції листа Йосипа пасажі, які він запозичив із трактату Костянтина Багрянородного “Про управління імперією”. У своєму гіперкритичному підході В. А. Бушаков зупинився не лише на цьому документі, а й навіть відніс до числа цих підробок так званий Київський лист хозарських євреїв, автентичність якого доводили О. Пріцак та Н. Голб. За словами В. А. Бушакова, “Мета укладання цих псевдоісторичних документів та ж сама: довести хозарське походження кримських караїмів” [Бушаков 2005, 118–128]. Додамо, що А. Ю. Кримський у своїй “Історії хазар” також дотримувався аналогічної думки і вважав усе хозарсько-єврейське листування підробкою, створеною патріотично налаштованими єврейськими вченими.

У 2009 р. в дев’ятому томі “Хозарського альманаху” було надруковано велику статтю О. І. Айбабіна, присвячену поховальним комплексам раннього хозарського часу в степах Північного Причорномор’я. На думку дослідника, всі ці поховання з кіньми та поминальними комплексами були компонентами однієї археологічної культури, пов’язаної з тюрками. Всупереч поширеній думці, О. І. Айбабін пов’язував їх не з булгарами Кубрата, а з хозарами, які до 665 р. захопили володіння його синів. На підставі цього автор статті зробив висновок, що хозарам належала перещипинська культура, що утворилася в початковий період становлення Хозарського каганату [Айбабін 2009, 67–87].

Востаннє О. І. Айбабін друкувався у дванадцятому томі альманаху у 2014 р. Це була його стаття в межах дискусії, присвяченої проблемі існування в Криму в VIII–IX ст. хозарсько-візантійського кондомініуму. Ідею існування цього співволодіння активно підтримував С. Б. Сорочан. У статті О. І. Айбабіна наведені дані письмових та археологічних джерел, що суперечать гіпотезі С. Б. Сорочана [Айбабін 2014, 161–174].

Окрім того, практично в кожному томі “Хозарського альманаху” друкувалися статті О. Б. Бубенка, присвячені хозарській проблематиці. Частина з цих публікацій було написано у співавторстві. Значну кількість із них становили дослідження з різноманітних проблем власне історії хозар [Бубенок, Радивілов 2003, 5–18; Бубенок, Аксенов 2009, 103–145; Бубенок 2004b, 25–33; 2012, 32–61; 2016b, 65–81].

Як вже зазначалося, у 2008 р. в 7-му томі альманаху було надруковано так звану першу частину “Історії хазар” А. Ю. Кримського [Кримський 2008]. На черзі видання основної частини цієї великої роботи, окремі розділи якої вже друкувалися в

журналі “Східний світ”. І це дуже актуально, бо в поточному 2018 р. наукова громадськість відзначає 100-річчя Національної академії наук України, вченим секретарем якої в перші роки існування був академік А. Ю. Кримський.

Інститут сходознавства видає, починаючи з 1997 р., ще одне видання – періодичну збірку статей “Сходознавство”. Необхідно відзначити, що на сторінках цього видання також неодноразово публікувалися статті, присвячені хозарам і їхнім сусідам. Особливо ця тенденція посилилася на межі ХХ–ХХІ ст. Так, як приклад можна навести статтю В. В. Кузовкова, присвячену візантійсько-хозарським відносинам у першій половині Х ст. [Кузовков 2002].

Не залишалися осторонь і щорічні Сходознавчі читання А. Кримського, на яких вже з 1997 р. неодноразово виголошувались доповіді з хозарознавчої проблематики. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. їх вже було настільки багато, що це стало темою окремої статті, яку було надруковано в третьому томі “Хозарського альманаху” у 2004 р. [Бубенок, Михеева 2004].

У рік 100-річного ювілею Національної академії наук України маємо сподівання, що хозарознавчі дослідження в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського будуть успішно продовжені, незважаючи на великі труднощі, які переживає Академія.

¹ Основою для цієї статті стала доповідь “Розвиток хозарознавчих досліджень в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського”, виголошена на ХХІІ сходознавчих читаннях А. Кримського, присвячених 100-річному ювілею НАНУ [Бубенок 2018, 4–5].

ЛІТЕРАТУРА

А. Ю. Кримський про обставини іудаїзації хозарів (фрагмент із другої частини монографії “Історія хазарів з найдавніших часів до Х віку”) // **Східний світ**, 2011, № 3.

Айбабин А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма. Симферополь, 1999.

Айбабин А. И. Ранние хазарские археологические памятники в Северном Причерноморье // Хазарский альманах. Т. 8. Киев – Харьков, 2009.

Айбабин А. И. К дискуссии о византийско-хазарском condominiumе в Крыму // Хазарский альманах. Т. 12. Киев – Харьков, 2014.

Бережинский В. Г. Комплекс вооружения войска Хазарского каганата // Східний світ, 2003, № 3.

Бубенок О. Б. “Чорні” і “білі” хозари: до питання про поширення кольорової символіки у середньовічних номадів Євразійського степу // Східний світ, 1997, № 1–2.

Бубенок О. Б. Дані письмових джерел про поширення іудаїзму серед аланів у хозарський і післяхозарський періоди // Східний світ, 2004а, № 2.

Бубенок О. Б. К вопросу о причинах веротерпимости в Хазарии // Хазарский альманах. Т. 3. Киев – Харьков, 2004b.

Бубенок О. Б. Интеграция аланів у хозарське суспільство у VIII–Х ст. // Східний світ, 2006, № 2.

Бубенок О. Б. Хозари у Києві (до питання про характер хозарської присутності на слов’янських землях) // Східний світ, 2009, № 4.

Бубенок О. Б. К вопросу о распространении христианства среди хазар // Східний світ, 2011, № 4.

Бубенок О. Б. Каган и бек (в поисках истоков хазарского двоевластия) // Хазарский альманах. Т. 10. Киев – Харьков, 2012.

Бубенок О. Б. Термін SWRTH у “Київському листі хозарських євреїв” // Східний світ, 2016а, № 2–3.

Бубенок О. Б. Так, когда же хазары приняли иудаизм? // Хазарский альманах. Т. 14. Москва, 2016b.

Бубенок О. Б. До питання про історичну долю хозар Північно-Східного Причорномор’я // Східний світ, 2017, № 4.

Бубенок О. Б. Розвиток хозарознавчих досліджень в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського // **XXII сходознавчі читання А. Кримського. До 100-річчя Національної академії наук України**. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. Київ. 22–23 червня 2018 р. Київ, 2018.

Бубенок О. Б., Аксенов В. С. Кто обитал в Сухой Гомольше в хазарское время? // **Хазарский альманах**. Т. 8. Киев – Харьков, 2009.

Бубенок О. Б., Михеева В. В. Хазарская проблематика на востоковедческих чтениях А. Крымского (1999–2004 гг.) // **Хазарский альманах**. Т. 3. Киев – Харьков, 2004.

Бубенок О. Б., Радивилов Д. А. Народ ал-арсийа в Хазарии (из истории хазаро-хорезмских связей) // **Хазарский альманах**. Т. 2. Киев – Харьков – Москва, 2003.

Бубенок О. Б., Радивілов Д. А. Ранні хозари на півдні Східної Європи // **Східний світ**, 2010, № 3.

Бубенок О. Б., Хамрай О. О. А. Ю. Кримський у засланні у Звенигородці (деякі обставини написання монографії “Історія хазарів”) // **Східний світ**, 2012, № 2.

Бубенок О. Б., Хамрай О. О., Черноіваненко В. В. Монографія А. Ю. Кримського “Історія хазарів з найдавніших часів до X віку” // **Східний світ**, 2011, № 3.

Бушаков В. Як укладалася Докладна редакція так званого Листа хозарського царя Йосипа // **Хазарский альманах**. Т. 4. Киев – Харьков, 2005.

Галенко О. Тудун // **Східний світ**, 1998, № 1–2.

Голб Н., Прицак О. **Хазарско-еврейские документы X века**. Москва – Иерусалим, 1997.

Колесніков А. Нові дані про розселення хозар в Кавказькій Албанії // **Східний світ**, 1994, № 1–2.

Комар О. Монограми Перещепинського корпусу // **Східний світ**, 2000, № 1.

Кримський А. Ю. Історія хазарів з найдавніших часів до X віку // **Хазарский альманах**. Т. 7. Киев – Харьков – Иерусалим, 2008.

Кузовков В. В. Хозарсько-візантійські відносини та війна Візантії проти коаліції кочовиків у 30-х роках X століття // **Сходознавство**. № 17–18. Київ, 2002.

Петров В. П. Хазары в Крыму. Хазарское и русское письмо VI–IX вв. н. э. // **Східний світ**, 2002, № 1.

Петрухин В. Я. Послесловие // Голб Н., Прицак О. **Хазарско-еврейские документы X века**. Москва – Иерусалим, 1997.

Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (Нарис історії). Частина I (1918–1930) // **Інститут для вивчення історії та культури ССРСР. Досліди і матеріали**. Серія 1. Ч. 21. Мюнхен, 1955.

Прицак О. Протомонголи в Хозарському Закавказзі // **На честь заслуженого діяча науки України А. П. Ковалівського. Тези міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження**. 17–19 квітня 1995 р. Харків, 1995.

Прицак О. Протомонголи у хозарському Закавказзі // **Східний світ**, 1995, № 2. – 1996, № 1.

Тортика А. А. Работорговля в Восточной Европе в период существования Хазарского каганата // **Східний світ**, 2004a, № 2.

Тортика А. А. Работорговля в Восточной Европе в период существования Хазарского каганата // **Східний світ**, 2004b, № 3.

Тортика А. А. Династические браки как элемент внешней и внутренней политики Хазарского государства // **Східний світ**, 2005, № 1.

Golb N., Pritsak O. **Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century**. Itaca and London, 1982.

Pritsak O. The Khazar Kingdom conversion to Judaism // **Harvard Ukrainian studies**. Vol. II, No. 3. 1978.

REFERENCES

“A. Yu. Kryms’kyu pro obstavyny iudayizatsiyi khozariv (frahment iz druhoyi chastyny monohrafiyi ‘Istoriya khazariv z naydavnishykh chasiv do X viku’)” (2011), *Shidnij svit*, No. 3, pp. 246–270. (In Ukrainian).

Aybabin A. I. (1999), *Etnicheskaya istoriya rannevizantiyskogo Kryma*, Simferopol. (In Russian).

- Aybabin A. I. (2009), "Ranniye khazarskiye arkheologicheskiye pamyatniki v Severnom Prichernomor'ye", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 8, Kyiv and Kharkiv, pp. 67–88. (In Russian).
- Aybabin A. I. (2014), "K diskussii o vizantiysko-khazarskom kondominiume v Krymu", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 12, Kyiv and Kharkiv, pp. 161–174. (In Russian).
- Berezhinskiy V. G. (2003), "Kompleks vooruzheniya voyska Khazarskogo kaganata", *Shidnij svit*, No. 3, pp. 16–25. (In Russian).
- Bubenok O. B. (1997), "'Chorni' i 'bili' khozary: do pytannya pro poshyrennya kol'orovoyi symvoliky u seredn'ovichnykh nomadiv Yevraziys'koho stepu", *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 5–20. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B. (2004a), "Dani pys'movykh dzherel pro poshyrennya iudayizmu sered alaniv u khozars'kyy i pislyakhozars'kyy periody", *Shidnij svit*, No. 2, pp. 5–11. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B. (2004b), "K voprosu o prichinakh veroterpimosti v Khazarii", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 3, Kyiv and Kharkiv, pp. 25–33. (In Russian).
- Bubenok O. B. (2006), "Intehratsiya alaniv u khozars'ke suspil'stvo u VIII–X st.", *Shidnij svit*, No. 2, pp. 24–37. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B. (2009), "Khozary u Kyievi (do pytannya pro kharakter khozars'koyi prysutnosti na slov'yans'kykh zemlyakh)", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 19–25. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B. (2011), "K voprosu o rasprostranenni khristianstva sredi khazar", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 65–78. (In Russian).
- Bubenok O. B. (2012), "Kagan i bek (v poiskakh istokov khazarskogo dvoeyevlastiya)", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 10, Kyiv and Kharkiv, pp. 32–61. (In Russian).
- Bubenok O. B. (2016a), "Termin SWRTH u 'Kyyivs'komu lysti khozars'kykh yevreyiv'", *Shidnij svit*, No. 2–3, pp. 5–10. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B. (2016b), "Tak, kogda zhe khazary prinyali iudaizm?", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 14, Moscow, pp. 65–81. (In Russian).
- Bubenok O. B. (2017), "Do pytannya pro istorychnu dolyu khozar Pivnichno-Skhidnoho Prychornomor'ya", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 5–17. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B. (2018), "Rozvytok khozaroznavchykh doslidzhen' v Instytuti skhodoznavstva im. A. Yu. Kryms'koho", in *XXII skhodoznavchi chytannya A. Kryms'koho. Do 100-richchya Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny, Tezy dopovidey mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi, Kyiv, 22–23 chervnya 2018 r.*, Kyiv, pp. 4–5. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B. and Aksenov V. S. (2009), "Kto obital v Sukhoy Gomol'she v khazarskoye vremena?", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 8, Kyiv and Kharkiv, pp. 103–145. (In Russian).
- Bubenok O. B. and Mikheyeva V. V. (2004), "Khazarskaya problematika na vostokovedcheskikh chteniyakh A. Krymskogo (1999–2004 gg.)", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 3, Kyiv and Kharkiv, pp. 297–303. (In Russian).
- Bubenok O. B. and Radivilov D. A. (2003), "Narod al-arsiyya v Khazarii (iz istorii khazaro-khorezmskikh svyazey)", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 2, Kyiv, Kharkiv and Moscow, pp. 5–18. (In Russian).
- Bubenok O. B. and Radivilov D. A. (2010), "Ranni khozary na pivdni Skhidnoyi Yevropy", *Shidnij svit*, No. 3, pp. 45–58. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B. and Khamray O. O. (2012), "A. Yu. Kryms'kyy u zaslanni u Zvenyhorodtsi (deyaki obstavyny napysannya monohrafiyi 'Istoriya khazariv')", *Shidnij svit*, No. 2, pp. 5–13. (In Ukrainian).
- Bubenok O. B., Khamray O. O. and Chernoiivanenko V. V. (2011), "Monohrafiya A. Yu. Kryms'koho 'Istoriya khazariv z naydavnishykh chasiv do X viku'", *Shidnij svit*, No. 3, pp. 19–34. (In Ukrainian).
- Bushakov V. (2005), "Yak ukladalasya Dokladna redaktsiya tak zvanoho Lysta khozars'koho tsarya Yosypa", *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 4, Kyiv and Kharkiv, pp. 118–128. (In Ukrainian).
- Halenko O. (1998), "Tudun", *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 183–204. (In Ukrainian).
- Golb N. and Pritsak O. (1997), *Khazarsko-evreyskiye dokumenty X veka*, Gesarim, Moscow and Jerusalem. (In Russian).
- Kolesnikov A. (1994), "Novi dani pro rozselennya khozar v Kavkaz'kiy Albaniyi", *Shidnij svit*, No. 1–2. (In Ukrainian).
- Komar O. (2000), "Monohramy Pereshchepyns'koho korpusu", *Shidnij svit*, No. 1, pp. 125–133. (In Ukrainian).

Kryms'kyu A. Yu. (2008), "Istoriya khazariv z naydavnishykh chasiv do X viku", *Khazaraskyy al'manakh*, Vol. 7, Kyiv, Kharkiv and Jerusalem, 172 p. (In Ukrainian).

Kuzovkov V. V. (2002), "Khozars'ko-vizantiys'ki vidnosyny ta viyna Vizantiyi proty koalitsiyi kochovykiv u 30-kh rokakh X stolittya", *Skhodoznavstvo*, No. 17–18, Kyiv, pp. 91–95. (In Ukrainian).

Petrov V. P. (2002), "Khazary v Krymu. Khazarskoye i russkoye pis'mo VI–IX vv. n. e.", *Shidnij svit*, No. 1, pp. 38–40. (In Russian).

Petrukhin V. Ya. (1997), "Poslesloviye", in Golb N. and Pritsak O., *Khazarsko-evreyskiye dokumenty X veka*, Moscow and Jerusalem, pp. 194–223. (In Russian).

Polons'ka-Vasylenko N. (1955), "Ukrayins'ka Akademiya Nauk (Narys istoriyi). Chastyna I (1918–1930)", in *Instytut dlya vuvchennya istoriyi ta kul'tury SSSR*, Doslidy i materialy, Series 1, Part 21, Munich, pp. 3–24. (In Ukrainian).

Pritsak O. (1995), "Protomonholy v Khozars'komu Zakavkazzi", in *Na chest' zasluhenoho diyacha nauky Ukrayiny A. P. Kovalivs'koho, Tezy mizhnarodnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 100-richchyu vid dnya narodzhennya*, 17–19 kvitnya 1995 r., Kharkiv, pp. 49–50. (In Ukrainian).

Pritsak O. (1995–1996), "Protomonholy u khozars'komu Zakavkazzi", *Shidnij svit*, No. 2 – No. 1, pp. 70–76. (In Ukrainian).

Tortika A. A. (2004a), "Rabotorgovlya v Vostochnoy Evrope v period sushchestvovaniya Khazarskogo kaganata", *Shidnij svit*, No. 2, pp. 98–108. (In Russian).

Tortika A. A. (2004b), "Rabotorgovlya v Vostochnoy Evrope v period sushchestvovaniya Khazarskogo kaganata", *Shidnij svit*, No. 3, pp. 76–87. (In Russian).

Tortika A. A. (2005), "Dinasticheskiye braki kak element vneshney i vnutrenney politiki Khazarskogo gosudarstva", *Shidnij svit*, No. 1, pp. 90–106. (In Russian).

Golb N. and Pritsak O. (1982), *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*, Itaca and London.

Pritsak O. (1978), "The Khazar Kingdom conversion to Judaism", *Harvard Ukrainian studies*, Vol. II, No. 3, pp. 261–281.

**Хозарознавчі дослідження в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
(До 100-річчя НАНУ)**

О. Б. Бубенок

В Інституті сходознавства НАНУ з моменту заснування установи в 1991 р. чимало уваги приділялось вивченню історії хозар і Хозарського каганату. Це було пов'язано з тим, що засновник Інституту академік О. Й. Прицак вже був широковідомий у науковому світі як фахівець з хозарських студій. До того ж він був учнем академіка А. Ю. Кримського, який написав велику роботу "Історія хазар". Тому відразу ж О. Й. Прицак порушив питання про публікацію цієї монографії в Україні. Окрім того, у 1990-ті роки українською мовою в журналі "Східний світ" та інших виданнях було надруковано кілька статей О. Й. Прицака з хозарознавчої тематики. Великою подією став вихід у 1997 р. російськомовного перекладу монографії О. Прицака та Н. Голба "Хазарско-еврейские документы X в."

Знаменним також стало заснування щорічника "Хазарский альманах", який почав виходити з 2003 р. під грифом Інституту сходознавства НАНУ. Останній 15-й том вийшов у 2017 р. У 2008 р. в 7-му томі альманаху було надруковано так звану "першу частину" "Історії хазар" А. Ю. Кримського. На сьогодні "Хазарский альманах" став насправді міжнародним виданням, серед членів редколегії та авторів якого є відомі фахівці з України, Росії, Ізраїлю, США та інших країн. У часописі "Східний світ" періодично публікуються статті з хозарознавчої проблематики. Друкувалися також статті на хозарську тематику і в періодичному збірнику статей "Сходознавство". Не залишалися осторонь і щорічні Сходознавчі читання А. Кримського, на яких вже з 1997 р. неодноразово виголошувались доповіді з хозарознавчої проблематики.

У рік 100-річного ювілею Національної академії наук України є сподівання, що хозарознавчі дослідження в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського будуть успішно продовжені.

Ключові слова: А. Ю. Кримський, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, "Історія хазар", Національна академія наук України, Омелян Прицак, "Хозарський альманах"

**Хазароведческие исследования в Институте востоковедения им. А. Е. Крымского
Национальной академии наук Украины
(К 100-летию НАНУ)**

О. Б. Бубенок

В Институте востоковедения НАНУ с момента основания учреждения в 1991 г. немало внимания уделялось изучению истории хазар и Хазарского каганата. Это было связано с тем, что основатель Института академик О. И. Прицак уже был широко известен в научном мире как специалист по хазарским исследованиям. К тому же он был учеником академика А. Е. Крымского, который написал большую работу “История хазар”. Поэтому О. И. Прицак сразу же поставил вопрос о публикации этой монографии в Украине. Кроме того, в 1990-е годы XX в. на украинском языке в журнале “Восточный мир” и других изданиях было напечатано несколько статей О. И. Прицака по хазароведческой тематике. Большим событием стал выход в 1997 г. русскоязычного перевода монографии О. Прицака и Н. Голба “Хазарско-еврейские документы X в.”.

Знаменательным также стало учреждение ежегодника “Хазарский альманах”, который начал выходить с 2003 г. под грифом Института востоковедения НАНУ. Последний 15-й том вышел в 2017 г. В 2008 г. в 7-м томе альманаха была напечатана так называемая “первая часть” “Истории хазар” А. Е. Крымского. Сегодня “Хазарский альманах” стал действительно международным изданием, членами редколлегии и авторами которого являются известные специалисты из Украины, России, Израиля, США и других стран. В журнале “Восточный мир” периодически публикуются статьи по хазароведческой проблематике. Печатались также статьи по хазарской тематике и в периодическом сборнике статей “Востоковедение”. Не оставались в стороне и ежегодные Востоковедческие чтения А. Крымского, на которых уже с 1997 г. неоднократно зачитывались доклады по хазароведческой проблематике.

В год 100-летнего юбилея Национальной академии наук Украины есть надежда, что хазароведческие исследования в Институте востоковедения им. А. Е. Крымского будут успешно продолжены.

Ключевые слова: А. Е. Крымский, Институт востоковедения им. А. Е. Крымского, “История хазар”, Национальная академия наук Украины, Омелян Прицак, “Хазарский альманах”

Стаття надійшла до редакції 27.09.2018